

УДК 1.94

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.14>

С. Рачук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2486-0366>

аспірант

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ІСТОРИЧНЕ ПІЗНАННЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Постановка проблеми: Історичне пізнання подекуди виступає в якості безликого процесу, для якого характерна загальна універсальність розвитку людства. При цьому здійснюється ігнорування особистісного вектору розвитку людини, саме тому постає за необхідне проаналізувати роль та значення філософії екзистенціалізму для пізнання історії, яка містить в собі потенціал до антропологічного повороту в історичному пізнанні.

Аналіз останніх публікацій. Основними дослідниками які вивчали філософії екзистенціалізму на історичне пізнання були: О. Тополь, В. Лях, В. Пазенок, М. Шлемкевич, В. Артюх.

Формулювання мети статті. Виявити місце, роль та значення філософії екзистенціалізму в контексті історичного пізнання. Для досягнення мети дослідження необхідно:

По-перше, проаналізувати напрацювання представників філософії існування в царині історичного пізнання. По-друге, визначити співмірність між екзистенціальною філософією та історичним пізнанням. По-третє, окреслити роль та значення філософії існування для пізнання минулого.

Виклад основного матеріалу: Філософія екзистенціалізму, яка подекуди вважається філософією кризових станів, здійснила чималий вплив на різні сфери пізнання, зокрема і на історичне, поставивши у центр свого дослідження проблему людського існування (Existentia). Класично засновником філософії існування вважають С. К'єркегора. Новизна філософа полягає в зміні «предмета» філософування та введення нової категорії у процес пізнання, зокрема екзистенції як найважливішого питання у царині філософії. Як зауважує О. В. Тополь, «К'єркегор упродовжив у філософію поняття екзистенції, протиставив суб'єктивне унікально неповторне існування (екзистенцію) людини об'єктивному існуванню світу речей» [8, с. 1]. Екзистенціалісти розглядають історію не з позицій універсальних глобальних законів, які подекуди відображають і тлумачать хід історичного процесу, а з позиції індивідуального та неповторного переживання людини через власні екзистенційні прояви життя. Для представників філософії існування особистісне сприйняття та переживання подій завжди важливіше та цінніше, ніж колективне. Це обу-

мовлено тим, що індивідуальне ми переживаємо як безпосередню частину свого власного досвіду, а колективне як елемент чужого, що є недоступним, на відміну від власного досвіду. Тут простежується найбільша відмінність між історико-науковим та екзистенційним пізнанням минулого. Філософія існування «вписує» роль та значення окремого досвіду особистості як самоцінного історичного факту на арені історичного пізнання.

Поєднання історичного й екзистенційного пізнання відображається на проблемності людськомірних цінностей та їх ролі в історії. Ідеєю поєднання всезагальної й особистісної історичності займався філософ Карл Ясперс, який у своїй праці «Про сенс історії» окреслює спільні характеристики тлумачення історичного процесу як для істориків, так і для екзистенціалістів і резюмував: «Людина конечна, незавершена і не може бути завершеною, вона повинна у своєму перетворенні у часі пізнавати вічне, і вона може сягати цього таким чином. Незавершеність людини і її історичність – одне й те саме» [6, с. 187]. Для філософії К. Ясперса «проекти» людини, та і людства загалом, є тільки проектом, який втілюється у власному існуванні, власній діяльності і ніколи не виходить за її межі. Під поняттям «проект» філософ убаचाє цілеспрямовану діяльність, мета якої полягає в створенні того, що було заплановано. Вся діяльність людини є нічим іншим, як її історією, тобто подією яка вже відбулася, яка завжди є минулим, а не майбутнім. Отже, людина може говорити про себе як про закінчений проект, тільки дивлячись на минуле, що є завершеним часовим актом. У той же час теперішнє і майбутнє не є тими екзистенційними вимірами часу, які можуть щось відобразити про людське існування. Тут простежується вагоме значення історичного процесу для самопізнання особистості.

Формування проекту буття людини та її розкриття відбувається тільки в часовому вимірі. Підтвердженням цієї думки є теза В. Артюха: «Оскільки все суще може існувати лише в часі, то воно є лише потік безперервних змін, тобто все воно «історичне» [3, с. 148]. Усвідомлення особою власної індивідуальної значущості можливе через її залученість у завершену екзистенцію, тобто історію. Ба більше, пізнання людиною своїх бажань і потреб можливе через усвідом-

лення власної історичної екзистенції: «Людина є те, чим вона є, тільки разом зі своїм минулим, історія – її єдина основа, і вже тому людина історична» [3, с. 148]. Отже, спільним для історичного пізнання і філософії екзистенціалізму є предмет дослідження – питання пошуку витоків самопізнання людини та її буття. В історичному пізнанні, зокрема в історіософії, сенс існування особистості не задавався наперед, тлумачився з колективних позицій, а саме загальнолюдського плину історії. Для філософії екзистенціалізму сенс існування розглядався завжди особистісно й індивідуально, ідейні засади людського життя ніколи не задавалися наперед, а тільки людина в ході свого життя їх творить, усвідомлює та живе згідно з ними. І відповідальність за чийсь сенс життя несе тільки одна людина – та, яка його створила власноруч. Якщо в історичній науці питання сенсу історії не підіймалося взагалі, тому що це виходить за межі предметного поля дослідників, а в історіософії воно носило національний або релігійний характер, то в філософії екзистенціалізму сенс історії формувала людина, яка проживає власне життя, адже проживання свого життя відповідно до власних особистісних норм є найвища цінність у філософії існування. Існування людини передує створенню його сенсу. Як зауважував Ж.-П. Сартр, «існування передує сутності» [1, с. 50]. На думку французького філософа Ж.-П. Сартра, «людина тому й не піддається визначенню, що спочатку нічого не становить. Людина вона стає лише згодом, причому такою, якою вона себе створить себе сама» [1, с. 51]. Ідея про те, що людина сама себе формує кардинально відрізняється від історіософських підходів, у яких людина є нічим іншим, як наслідком історичного процесу. Одним зі способів, які можуть пояснити протиріччя між підходами, є їх об'єднання з позиції багатовекторного погляду на людську особистість. Людина хоч і є народжена в певну епоху, але відповідальність за свої дії завжди лежить на тому, хто діє. Уміння брати відповідальність за свої дії є однією з основних ознак усвідомлення людиною власної екзистенції. Ж.-П. Сартр центральною проблемою представив таку онтологічну категорію, як свобода. Для філософа вона нерозривно пов'язана з категорією відповідальності, оскільки саме у відповідальності людини реалізується її свобода.

В історичному пізнанні поступ людства як усвідомлення власної свободи розглядався у творчості В. Ф. Гегеля. Згідно з ним свобода можлива тільки за умови відповідальності. Але водночас питання відповідальності залишається в межах екзистенціалізму, а не в межах філософії історії. Якщо історію розглядати як поступ усвідомлення власної свободи, то постає необхідність увести поняття відповідальності в історичне пізнання як

неодмінну складову усвідомлення та реалізації власної свободи.

Однією з центральних категорій філософії екзистенціалізму є поняття «абсурду». Його тлумачення активно розвив філософ А. Камю у своїй праці «Міф про Сізіфа». Як зауважує сам філософ, «не існує жахливішої кари, ніж марна й безплідна праця» [5, с. 105]. В Енциклопедії Сучасної України поняття абсурду тлумачиться як одна з основних категорій у філософії екзистенціалізму, яка вживається для характеристики невідповідності, несумірності особистісного існування людини і безособистісного буття світу [2]. Для абсурду, як і для історичного процесу, характерна віддаленість діячів історії від своїх результатів праці. Так, політик, який проводить реформи, не завжди за життя може побачити їх наслідки чи науковець, життя якого може не вистачити, щоб побачити кінцеві наслідки власної наукової діяльності. Сізіф, як і людина діяльності, ніколи не зможе побачити остаточних результатів своєї праці, проте Сізіф не покидає свого каменя, а людина своєї діяльності. «Людина абсурду каже «так», і її зусиллям не буде більше кінця», – зауважує Камю [5, с. 105]. Для А. Камю найкращим способом боротьби з абсурдом є його прийняття та діяти, не дивлячись на те, що діяльність може бути безмістовна, а зусилля марними.

У процесі історичного розвитку та філософії екзистенціалізму окреслюється взаємодія, де, з одного боку, історичний процес творить мікроісторію, а з іншого, мікроісторія формує всезагальний історичний поступ. До того ж проблеми існування людської особистості постають як всезагальні історичні проблеми. Як зауважує В. Артюх, «проблематичність історії – це проблематичність самої людської екзистенції» [3, с. 148]. Діяльність особистості та поступ людства у цьому випадку стають співмірними, проте не вся діяльність людини є продуктивною, а наслідки її діяльності корисними. Так, не всі філософи розглядали поступ людства як благо, наприклад, М. Гайдеггер, для якого вся історія людства – це відхід від автентичної екзистенції та її підміна на штучну. Також філософ створює власну історичну періодизацію: «За Гайдеггером, історія буття має декілька періодів. Це давньогрецька епоха, коли все відбувалося ніби на відкритій сцені, де люди та світ спільно грали свої трагедії і комедії; тоді людина усвідомлювала всевладдя та повноту буття, яке залишалося для неї чимось таємничим. У християнські часи буття було пов'язано з Богом, а у нову добу воно перейшло до «наступального просування» [7]. Для дослідника буття розвиток людства – це відхід від індивідуально-особистісного існування до колективного, де сенс буття недосяжний для власного існування та непідвладний особистості, яка його переживає.

Напротивагу песимістичному тлумаченню розвитку людства М. Гайдеггера, з'являється засновник «позитивного (оптимістичного) екзистенціалізму» Н. Аббаньяно [9, с. 3]. Важливою особливістю «позитивного екзистенціалізму» є наявність людської ініціативності. «В житті завжди можна проявити ініціативу, – зауважує М. Тофтул, – із різних можливостей вибрати таку, яка стане основою здорового і стабільного буття, і нести відповідальність за свій вибір, свої вчинки, загальний історичний розвиток суспільства і людства» [9, с. 3]. Позиція Н. Аббаньяно має паралель із позицією Ж.-П. Сартра в питанні людської свободи та відповідальності, а саме в трактуванні наявності трьох основних засад людської екзистенції: свободи, ініціативності та відповідальності.

Своє відображення філософія існування знайшла і в творчості українських філософів, які часто розглядали питання національного відродження та історичного поступу крізь призму особистісного існування людини. Однією з центральних фігур українського екзистенціалізму є М. Шлемкевич із його працею «Загублена українська людина» (1954), у якій автор розглядає ідеї свободи як ключового компоненту для формування національного духу: «Ми у вільному світі, хочемо, чи не хочемо стаємо тим, чого так боявся В'ячеслав Липинський – нацією духа» [10, с. 50]. Свобода трансформується з індивідуально-особистісного компоненту в колективно-національний, без якого неможливе існування як особистості, так і цілої нації. Історичне пізнання дозволяє людині усвідомлювати цінність і значення власної екзистенції. Як зауважує В. Артюх, «використання фактів історії для конструювання власної людської ідентичності на основі екзистенціальних прозрень» [3, с. 153]. Отже, історичне пізнання прямо пов'язане з філософією екзистенціалізму та з індивідуальним підходом до ролі та значення людини в історичному процесі. Відбувається взаємовплив історичного пізнання на особистість, а особистість у свою чергу формує історичний процес. Проте людська діяльність виходить не тільки з історичного пізнання, але й із власної екзистенції людини, з її внутрішніх мотивів, які подекуди базуються не тільки на історичному розвитку, хоча містять у собі історичність як характеристику в значенні протяжності в часі, а і на власній онтологічній складовій. Саме тому історичний процес нерозривно пов'язаний з існуванням людини, оскільки «історія природи має сенс лише стаючи *частиною людського світу, лише в присутності* (реальної чи уявної) людини, лише як сфера людської діяльності» [4, с. 2]. Отже, історія – це хронологічні різновиди людської діяльності, які відображають внутрішні мотиви особистості. Історичний поступ формується на основі наслідків цієї діяльності.

Висновки: історичний процес, як і історичне пізнання, нерозривно пов'язане з людиною та людською діяльністю, у якій історичний процес формує людину, а людина у свою чергу формує історичний процес та його пізнання. Розрізняється два підходи до тлумачення історичного процесу. Якщо для класичного гегеліанського пізнання історичного процесу характерна його безликість і надмірна раціональність, то філософія екзистенціалізму характеризується антропологічним зворотом і акцентом на мікроісторії. Для поглядів представників філософії існування характерне надання цінності індивідуальному буттю людини такої ж ваги, яку мають події в історичному розвитку людства, адже людина завжди переживає власне буття, після чого воно вже стає всезагальною історією.

Перспектива подальшого дослідження полягає в необхідності вивчення співмірності між екзистенційним пізнанням історичного процесу та сучасними візіями історичного пізнання.

Література

1. Sartre J.-P. Existentialism is a humanism. *Psihologîi i suspil'stvo*. 2022. Т. 2, № 2022. С. 49–65. URL: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.049> (дата звернення: 13.01.2024).
2. Абсурд. *Енциклопедія Сучасної України ЕСУ*. URL: <https://esu.com.ua/article-42250> (дата звернення: 13.01.2024).
3. Артюх В. Філософія історії екзистенціалізму та її українські аналоги. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер.: теорія культури і філософія науки. Харків, 2014. Вип. 49. С. 148–154. *Academia.edu – Share research*. URL: <https://www.academia.edu/> (дата звернення: 13.01.2024).
4. Бичко І. Сенс історичного пізнання: екзистенційний підхід. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bychko_Ihor/Sens_istorychnoho_piznannia_ekzystentsiinyi_pidkhd.pdf?PHPSESSID=qbnmadf9o5urruhjqesrfbknj3 (дата звернення: 13.01.2024).
5. Камю А. Міф про Сізіфа. URL: <https://chtyvo.org.ua/>. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamiu_Alber/Mif_pro_Sizifa.pdf (дата звернення: 13.01.2024).
6. Лях В.В., Пазенок В.С. Сучасна зарубіжна соціальна філософія : хрестоматія. Київ : Либідь, 1996. 384 с.
7. Мартін Гайдеггер про мислення, буття та нудьгу. *Києво-Могилянська Бізнес Школа (KMBS) – лідер у галузі бізнес-освіти*. URL: <https://kmbs.ua/ua/article/martin-heidegger> (дата звернення: 13.01.2024).
8. Тополь О.В. Philosophy of life and death: existential approach. *Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy, Cultural*. 2009. Т. 9, № 1. URL: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.9.2286> (дата звернення: 13.01.2024).
9. Тофтул М. Сучасний словник з етики : internet archive. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/etyka2014> (дата звернення: 13.01.2024).

10. Шлемкевич М. Загублена українська людина. *Diasporiana.org.ua*. URL: <https://diasporiana.org.ua> (дата звернення: 13.01.2024).

Анотація

Рачук С. Історичне пізнання крізь призму філософії екзистенціалізму. – Стаття.

У статті висвітлено основні філософські ідеї та напрацювання атеїстичного крила екзистенціалістів у контексті пізнання історичного процесу, зокрема таких представників, як С. К'єркегор, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, А. Камю, Н. Аббаньяно. Здійснено аналіз і порівняння різних поглядів представників екзистенціалізму та їх внесок у філософію історичного пізнання. Окреслено особливості історичної гносеології з позицій філософії існування та визначено вплив екзистенціалізму на вихідні методологічні засади історичного пізнання. Так, для представників філософії існування відповідальність як за власне життя, так і за життя суспільства, в якому живе особистість, завжди лежить на людині, а не на економічних чи політичних силах. Встановлено, що філософія екзистенціалізму й історичне пізнання мають спільний предмет дослідження: людину та її діяльність. Водночас є певне розрізнення в акцентах, яке здійснюють філософи існування та дослідники минувшини. Якщо для істориків основу пізнання минулого складає історичний процес у всій його повноті та раціональній закономірності, то для представників філософії існування найважливішим є людське буття як об'єкт пізнання, що наділене в певній мірі ірраціональною чуттєвою сферою, яка вносить корективи у людську діяльність, а як наслідок – у розвиток історичного процесу. На думку філософів-екзистенціалістів, історичний процес формується саме через призму індивідуального буття людини. Основна різниця між тлумаченнями історичного процесу істориків та екзистенціалістів полягає в тому, що для перших людина є нічим іншим як результатом історичного процесу, а для других людина – це причина історії. Проте тільки в контексті людського існування є важливість та значення історичного процесу. Представники філософії екзистенціалізму здійснили чималий внесок у історичне пізнання, що їм вдалося завдяки інкорпоруванню цінності індивідуального людського буття в канву історичного процесу, крізь призму якого вони і розглядали роль та значення історії.

Ключові слова: екзистенціалізм, історичне пізнання, сенс історії, екзистенція, колективне та індивідуальне, методологія науки, філософія науки.

Summary

Rachuk S. Historical knowledge through the lens of the philosophy of existentialism. – Article.

In the article the main philosophical ideas and developments of the atheistic wing of existentialists in the context of cognition of the historical process have been reflected, in particular representatives such as S. Kierkegaard, K. Jaspers, J.-P. Sartre, A. Camus, N. Abbagnano. The analysis and comparison of different views of representatives of existentialism and their contribution to the philosophy of historical cognition have been carried out. The features of historical gnoseology from the perspective of the philosophy of existence have been outlined and the influence of existentialism on the foundational methodological principles of historical cognition has been determined. The representatives of the philosophy of existence consider that responsibility for both one's own life and the life of the society, in which an individual lives, always rests on the individual rather than economic or political forces. It has been established that the philosophy of existentialism and historical cognition share a common subject of the study: the individual and their activity. However, at the same time, there is a certain difference in emphasis made by existentialist philosophers and researchers of the past. While historians consider the historical process in its entirety and rational regularity as the basis of cognition of the past, existentialist philosophy places the greatest importance on human existence as an object of cognition, and this human existence is imbued to some extent with an irrational sensory sphere that affects human activity and, consequently, the development of the historical process. According to existentialist philosophers, the historical process is shaped through the prism of individual human existence. The main difference in the interpretations of the historical process between historians and existentialists is that, for the former, the individual is nothing more than a result of the historical process, while for the latter, the individual is the cause of history. However, the historical process is important and crucial only in the context of human existence. The representatives of existentialist philosophy have made a substantial contribution to historical cognition, which they have achieved by incorporating the value of individual human existence into the framework of the historical process, through which they have examined the role and significance of history.

Key words: existentialism, historical cognition, meaning of history, existence, collective and individual, methodology of science, philosophy of science.